

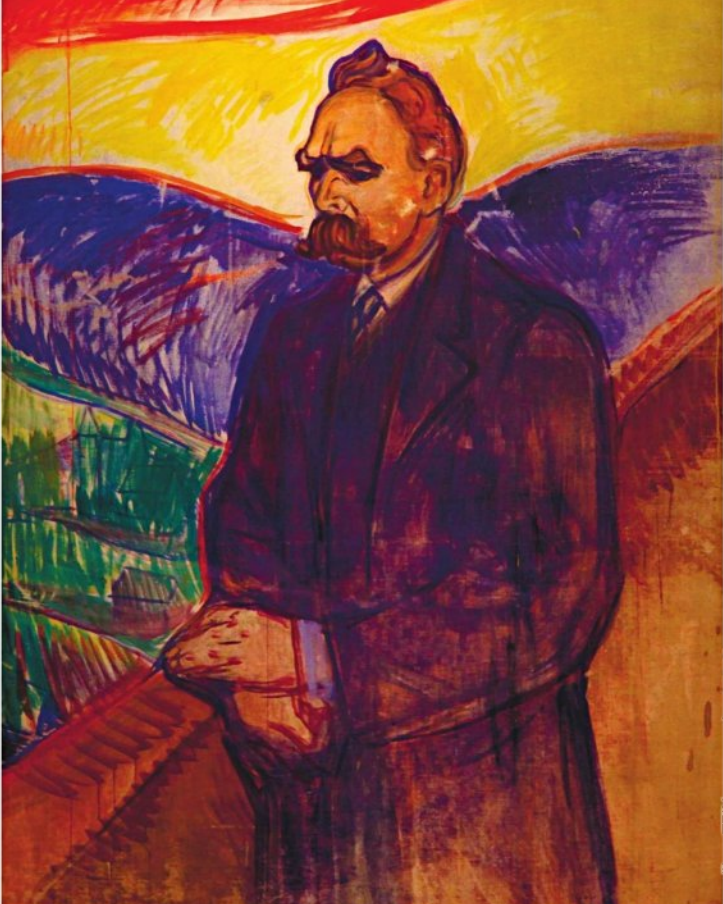

23.52x29.14	1	עמוד 74	הארץ - גלריה	22/09/2023	87660909-5
מאגנט - הוצאת ספרי - 25910					

עיון

איתמר בן־עמי

מקס נורדאו לא היו יותר מדי דברים טובים לומר על פרידריך ניטשה. בספרו "התנוונות", שמוהיר מאובדן הערכים באירופה, הוא מכנה את האחרון "משוגע בעל עיניים בורקות, תנועות פראיות ופה מלא קצף, המתיו קללות מעליבות ובאגרופים קמוצים ועוויות מאיימות הוא מקיא רעיונות מטורפים ופקודות של רודן שמקורן באש־ליית חושים ובתהליכים אורגניים חולים". קשה להאמין שמששהו בתיאור הזה משקף את ניטשה, שעל פי כל העדויות היה דווקא ג'נטלמן מוהגן; סביר יותר שהוא מעיד על שדיו הפנימיים של נורדאו עצמו. נורדאו, שנולד למשפחה מסורתית בכודפוט בשם שמחה מאיר וידפלד, חלם על מהגונות צפון־אירופית וכמה למולדת בעלת שורשים באדמת היער הטחובה. ניטשה, אויבה הפראי של הנאורות, גילם לדעתו את הרוח הדקדנטית המאיימת על אירופה – והפך בעיניו למייצג של המצב היהודי עצמו. זוהיהו שערך נורדאו בין ניטשה המטורף היהודים הרדופים מעניין כי לכאורה אין תופעה גויית יותר מניטשה, ששפם האיכרים האדיר שלו ובשורותיו על מות האלהים ועל בוא הנהיליון אינם מתחברים בנקל ל"עם הנבחר" וטרדותיו הפרובינציאליות. אך הקשר המובהק שבין היהודים לניטשה עומד במוקד "זהות בלא נחת: על יהודי שוליים נאורים וזיקתם אל ניטשה", ספרו של חוקר הפילוסופיה יעקב גולומב, שמת לפני כחודשיים בגיל 76. גולומב היה אחד מחוקרי האקזיסטנציאליזם (פילוסופי־פיית הקיום) המובילים בישראל וכתב כמה ספרים חשובים על התקבלותו של ניטשה בתרבות היהודית והאירופית. ספרו האחרון מאחד באופן נאה שני ענפים שהעסיקו אותו שנים – ניטשה העברי מצד אחד, ויהודי שוליים מהצד השני.

ניטשה בציור של אדוורד מונק מ-1906. צילום: Peter Barritt / Alamy Stock Photo

להסתחרר עם הכאוס

בספר שראה אור לפני מותו, יעקב גולומב חיטיב לנתח את הקשר בין ניטשה ובין הגוים וסופרים יהודים ובהם הרצל, קפקא, פרויד ושטפן צווייג

מניטשה, ובמקרים אחרים (כמו זה של פרימו לוי) עיסוקם בו היה בכירור שולי. יתרה מכך, הפורטרטים הקיומיים העשירים ששוחט גולומב מאבדים מחדותם כאשר ניטשה מוצב ככוח המרכזי שעומד מאחוריהם. ז'בוטינסקי וקפקא חיבבו שניהם את ניטשה, אבל מדוע ככל זאת הם היו כה שונים זה מזה? אפשר להוסיף כי אף שניטשה התחבט בשאלות קיומיות, הוא חרוק היה מלהיות הסופר או ההוגה היחיד שעשה זאת, ועיסוקו כלל גם שאלות פילוסופיות רבות אחרות, שלמרובתן אין זכר בכתיבה של מושאי הספר. כוחו של "זהות בלא נחת" טמון בעיקר בחלק הראשון של כותרת המשנה שלו – בניתוח שהוא מציע למצבם ובעיותיהם של "יהודי שוליים נאורים". ברנעים שבהם מתמקד גולומב בשאלה הזאת הוא בשיאו, והוא ניגש למשימה לא רק כמומחה שהירהר שנים רבות בשאלות קיומיות אלא גם כאדם המשוכנע ששאלת השוליות עודה כוערת. גולומב חיבר את הספר כמין צוואה רוחנית, מורה נבוכים ליהודי שוליים בני הזמן. הוא פונה שוב ושוב אל "אובדי הזהות", אלה שנמצאים תמיד על סף ההתבוללות אך נותרו במחצית הדרך, אלה שתמהים אם לא כדאי לוותר על הפרויקט היהודי בכללותו אבל גם חוששים לצאת קירחים מכאן ומכאן. גולומב מעודד אותם ותומך בהם, אינו מהסס לקרוא אותם לסדר, מבין לנפשם ובעיקר משכנע אותם שאין לפחד כלל: השוליות אינה חיסרון, אלא מקור לעוצמה. הקולקציה היפה של ההוגים שבחר גולומב כוללת יהודי שוליים אבודים מכל הגוונים (אך לא מכל המינים; אין בספר ולו אשה אחת). רבים מהם היו רווקים נצחיים או סתם כישלונות גמורים בעולם הזור גיות. כמה מהם התאבדו לבסוף אך נרצחו – בשל המהומות שהקימו או סתם בשל יהדותם. היתמות שיחקה מרכזי בביוגרפיה של רבים מהם – ההינששות מאב ומאם, מקהילה ומאל. לצידה בולט גם חוסר היציבות האידיאולוגי הכרוני של מרביתם. הכאוס, היגון, היע"דר התקווה, המבוכה והבלבול נותנים את הטון בספר. גולומב ניגש לשאלת השוליות כשהוא חמוש בשני מערכי מחשבה

– מימינו פילוסופיית הקיום האחרית והחותרת למשמע עות ומשמאלו ניטשה האופוזיציונר וחובב המהומות. נדר מה כי בעיניו של גולומב, החידוש שהביא ניטשה לפילוסופיית הקיום הוא בדיוק בנכונות לראות בכאוס ובהיעדר הסדר את הבסיס לפרויקט אלטרנטיבי של תרבות. ניטשה שמה את השוליות ואובדן השורשים לא כבעיה, כניפילה ממצב מושלם יותר שקדם לה, אלא כרצע ההתחלה עצמו. ניטשה דורש שנוחה את עצמנו עם הפצע והשבר, שנתיר לעצמנו להסתחרר עם הכאוס מעלה ומטה ונראה בכך הודמנות יוצאת מן הכלל. ניטשה הופך אפוא להוגה חשוב בעבור נבוכי השוליים שבכל דור בדיוק מפני שהוא מסרב לראות בתלישות אנומליה שיש להתגבר עליה, אלא תופש אותה כמצב היחיד שמתוכו יכול אדם לחתור לקיום אותנטי יותר מזה שיועד לו. אף שקשה להסכים עם גולומב שניטשה היה בהכרח מרכזי לכל ההוגים והכותבים היהודים שבחר לנתח בספרו, הצבתו כשער להגותם מתגמלת בהחלט. גולומב מציע את ניטשה ליהודים התלושים דווקא משום שהלה ניצב בתפר שבין העולם הישן לחדש. יתרה מכך, ניכר שגולומב רואה בניטשה הוגה הלכוד בפרדוקס יסודי, שמהדהד את מצבם של היהודים התלושים: מצד אחד, ניטשה מכיר בכך שהאדם אינו אלא תוצר של ההיסטוריה שקדמה לו, של ה"גניאלוגיה" היהודית־נוצרית בעלת הנטיות הכהגניות האסקטיות ומלאות הטינה. כמוהו, גם היהודים השוליים מכירים בחוסר יכולתם להשתחרר מיהדותם, חרף טינתם הכבירה אליה. מצד שני, הגותו של ניטשה מכוננת כולה להתגבר על העבר, לאיין אותו בפיצוץ גדול ולבקוע יש מאין אל עבר הגיונותיו של עולם חדש.

גולומב ניגש לשאלות של ההרס והיציבה במתינות רבה – בשונה מגיבורו ניטשה. ההתבוננות הזוהירה והאחרית שלו שואפת להתגבר על הכאוס. אם ניטשה הציע "הרהורים שלא בעיתם", המאייצים בחזוהו בכל עיקול בתקווה להתנגשות רבת־נפגעים עם התרבות השלטת, גולומב מעדיף להציע לקוראיו רק הרהורים בעיתם. הטון שלו אינו הורס, אלא בונה. גולומב גם בהחלט מגייר את ניטשה לחינוכו האקזיסטנציאליסטי, החותר למציאת משמעות. זהו לא ניטשה המכריז "אני איני אדם; אני דינמיטי", אלא ניטשה המיושב בדת, כזה שמצא שלום בין היסוד הדיוניסי המאכל את נפשו ליסוד האפולוני המחויב להטיל סדר בכאוס. גולומב ממליץ אפוא ליהודי השוליים ליטול – במינונים שאינם מופרזים – מן המרשם הניטשיאני. היהודי התלוש מכיר בחובו לע"ב, שהוביל אל המבוי הסתום שבהווה. הוא מבעות עמוקות מחוב עצום זה, שאי אפשר בשום אופן לפרוע. הפתרון שניטשה של גולומב מציע הוא לראות במבוכה את מצב העניינים הטבעי, ולדחה ללא הרף, בחזוהו יצירה ובתשוקת חילול קודש, אל עבר המשמעות; להכריז על מות האל ולקוות שאגב כך לא רק שעלה בידינו לחסלו, אלא גם למצוא לו תחליף. המשפט היפה ביותר בספר מופיע בפרק על קפקא, שעליו כותב גולומב: "הייאוש היה לו מקור השראה". הפ"רק הרגיש בספר הוא על הסופר ברוננו שולץ, שעד להירצחו בשואה לא "המתין בחיק האבסורד" אלא יצר, מתוך כפרו הפרובינציאלי דרוהוביץ' שבגליציה, מיתולוגיה אלטרנטיבית אדירה. העכשוויות שבניתוח של גולומב נוגעת לכך שרבים מהיושבים בישראל חשים שהפכו ליהודי שוליים. לרבים מאיתנו לא ברור מה התועלת בעבר אם הוא הוביל אותנו למבוכה הגדולה שבהווה. גולומב בהחלט מבין לנפשנו. אם בכמה פרקים (בעיקר באלה על הרצל ונורדאו) הוא ביקש להציג את הציונות כתנועה ששאפה לפתור את בעיית השוליות היהודית, בפרקים אחרים ניכרת אכזבתו ממנה. גולומב קרוע בין חיבתו לתלישות, תוצר של חיים בסביבה מנכרת שכישה בעמידה בהבטחותיה, ובין הכרוזתיו שהתגבר על הפיתוי הניטשיאני ומעתה כבר אינו שייך ל"קבוצת הסיכון" (ביטוי של) של יהודי השוליים. הכשורה על פי גולומב היא במידה רבה אינדיבידואליסטית ואנטי־פוליטית. המצב היהודי, גם זה שבמדינת ישראל, אינו באמת פתיה המרב שאנחנו יכולים לשאוף לו הוא הסתגנות יחידה, שבמסגרתה אינדיבידואלים מתפש"י זהות ימצאו גאולה אישית באמצעות יצירה גדולה. בייאוש הזה יש ממד מסוים של השראה. ■

זהות בלא נחת: על יהודי שוליים נאורים וזיקתם אל ניטשה
יעקב גולומב
הוצאת מאגנט, 349 עמודים, 118 שקלים